

Tyrinėtojo požiūris į susvetimėjimo problemą

Edmundas Krakauskas

Humanitarinių mokslų daktaras, docentas
 Vilniaus universitetas
 Filosofijos katedra
 Didlaukio g. 47
 LT-2057 Vilnius, faks. (370-2) 761890

Daugiau kaip prieš trisdešimt metų tarp E. Meškausko pasiūlytų disertacinių temų įdomi ir nauja atrodė tema apie žmonių santykių susvetimėjimą („Žmonių santykių susvetimėjimas ir jo atsispindėjimas ideologijoje klasinės antagonistinės visuomenės sąlygomis“) (1). To įdomumo nemažino temos formulavimo kryptingumas, nes jau buvo žinoma gana savita Meškausko ideologijos samprata, savitas jos vaidmens visuomenėje aiškinimo būdas, apskritai savitas visuomenės, jos reiškinių aiškinimo būdas. Nors tą aiškinimo būdą būtų galima pavadinti ir paprastu. Reiškiniai aiškinami suprantamomis sąvokomis, rišliai, nuosekliai, kuriamas vientisas teorinis aiškinamo reiškinių paveikslas. Bet iš tikrųjų toks aiškinimo būdas yra didelių pastangų padarinys. Tai parodė ir susvetimėjimo problemos nagrinėjimas.

Seniai pastebėta, kad kiekvienas istorinis žmonių gyvenimo tarpsnis išsiskiria ir svarstomomis bendresnio pobūdžio problemomis. Galbūt ir susvetimėjimą būtų galima vadinti istorinio laikotarpio problema.

Šiaip ar taip tais laikais ši problema tapo gana madinga. Susvetimėjimo tema vis daugiau buvo rašoma ne tik Vakaruose, bet

ir Rytų Europoje, tų laikų socialistinėse šalyse, bene daugiausia Lenkijoje. Pradėta skelbti darbų ta tema ir Tarybų Sąjungoje. Dėl jos kildavo dideli ginčai ne tik tarp skirtingų politinių pažiūrų filosofų. Dėl susvetimėjimo ginčijosi ir tarybiniai filosofai.

Daugelis Vakarų tyrinėtojų, kurie gilinosi į K. Markso mokymą, susvetimėjimą laikė jauno Markso humanisto problema; vėliau jis atsisakęs tos problemos, pakeitęs pažiūras.

Dauguma tarybinių filosofų stengėsi pabrėžti Markso pažiūrų nuoseklumą. Jie teigė, kad susvetimėjimas tebuvęs pereinamo tarpsnio problema. Vėliau tapusi neaktuali. Mažiau buvo tokių, kurie pripažino išliekamą teorinę susvetimėjimo reikšmę.

Bet daugiausia buvo tokių, kurie ne tik neigė susvetimėjimo aiškinimo tikslingumą, – susvetimėjimo problemos kėlimą jie laikė iššūkiu tarybinei visuomenei, socializmui.

Mat Vakaruose tuo metu į susvetimėjimą imta žiūrėti kaip į tam tikrą žmonių visuomenės gyvenimo reiškinių, visų pirma civilizotos pramoninės visuomenės reiškinių, tiek Vakaruose, tiek Rytuose, taigi ir socialistinėse šalyse. Buvo teigiama, kad susvetimėjimas socializmo šalyse labiau pasireiš-

kiantis negu Vakarų. Todėl šiose šalyse ir buvo stengiamasi paneigti tokią nuomonę – neigti susvetimėjimą kaip spręstiną problemą. Net ir vėliau, jau įpusėjus aštuntam dešimtmečiui, tokios nuomonės Tarybų Sąjungoje ir kitur dar buvo gajos.

Meškauskas pasiūlė aiškinti susvetimėjimą kaip realų žmonių visuomenės gyvenimo reiškinį, susvetimėjimą kelti ne kaip ideologinę, bet kaip sociologinę problemą: aptarti visuomeninių santykių kaitos istoriją, tos kaitos aplinkybes, santykių ypatybes, jų susvetimėjimo apraiškas. Susvetimėjimas pasireiškiantis visose turitinių santykių visuomenėse, pripažįstančiose privatinę nuosavybę. Bet jis taip pat pasireiškiantis ir socialistinėje visuomenėje, nes joje dar tebesančios susvetimėjimo prielaidos. Nykstant šioms prielaidoms – ekonominėms, politinėms – nykstantis ir susvetimėjimas. Pats nykimas aiškinamas marksistinės komunizmo sampratos požiūriu.

Toks – ideologiškas – susvetimėjimo problemos „apipavidalinimas“ nenuramindavo jos priešininkų. Juos erzindavo susvetimėjimo tikroviškumo pripažinimas, dabar būtų galima pasakyti, baimė pažvelgti į save.

Meškauskas skatino aiškinti dalykus, kad ir kokie jie būtų subtilūs, aktualūs dabarčiai, ideologiški, tikroviškiau paisyti logikos taisyklių.

Filosofinio pobūdžio aiškinimuose logikos ir tiesiog blaivaus proto dažnai nebuvo paisoma. Tą galima pasakyti ir apie susvetimėjimui skirtus darbus. Paprastai jų paskirtis buvo aiški – įrodyti, parodyti, kad susvetimėjimas paplitęs blogose – išnaudotojiškose – visuomenėse ir jis išnyksta arba jo jau nebėra geroje, t. y. socialistinėje, komunizmą kuriančioje visuomenėje.

Pasirinkta tema taip pat turėjo būti baigiama tokiomis išvadomis. Bet šios temos pasiūlytas aiškinimo būdas nesukuria išpū-

džio, kad tokias išvadas yra paprasta išsakyti. Nors to paprastumo, arba tiksliau, paviršutiniškumo pakako. Dėl šios aplinkybės Meškauskas buvo jautrus kritikas – jautrus nepamatuotiems teiginiams, išvadoms.

Jei jau pačioje darbo pradžioje iškilmingai, be išlygų pasmerkiama susvetimėjusi, bloga visuomenė, tai nebeaišku, kodėl dar tiek daug reikia įrodinėti.

Tas *quod erat demonstrandum*¹ buvo daugiau atitolintas aptariamo aiškinimo būdo, skatino labiau gilintis į pačius reiškinius, jų nagrinėjimu siekti išvadų.

Kaip žinoma, žmonių santykių susvetimėjimo problema Markso plačiausiai aptarta „Ekonominiuose ir filosofiniuose 1844 metų rankraščiuose“, kurie pirmąkart buvo išspausdinti šio amžiaus pirmoje pusėje. Jie paskatino plėtoti susvetimėjimo tematiką, labiausiai – po Antrojo pasaulinio karo.

Šiuose rankraščiuose ryškus romantiškas Markso nusiteikimas. Smerkiami sudaiktinti – prekiniai, piniginiai žmonių santykiai, darbininko, jo darbo ir darbo produkto susvetimėjimas. Iškeliama žmogaus laisvė, meilė, ištikimybė. Komunizmas vadinamas humanizmu. Atlydžio laikais šios Markso mintys būdavo dažnai cituojamos. Vieni jomis siekė pagrįsti bendresnę, labiau išplėtotą nuomonę žmonių santykių klausimu. Kiti aiškindavo labai laisvai, „literatūriškai“.

Meškauskas priskirtinas pirmiesiems aiškintojams. Nors susvetimėjimo sąvoka yra vertinama, bet jis siūlė skirti ir pažintinį tos sąvokos pobūdį. Jo nuomone, susvetimėjimo sąvoka gana taikliai apibūdinami žmonių santykiai privačios nuosavybės sąlygomis.

Tapdami savininkais, žmonės gali tenkinti materialius poreikius ir mainų būdu. Dėl

¹ Ką ir reikėjo įrodyti (lot.) – tradicinė formulė, užbaigianti įrodymą.

mainų gamintojo gaminys atitrūksta, virsta kito žmogaus poreikių tenkinimo priemone. Žmonės ima vis labiau priklausyti nuo ekonominių ir kitų visuomeninių aplinkybių, kaip asmenys nebegali tvarkyti jų savo nuožiūra. Išplitus turtiniams santykiams, paplinta ir turtinis – daiktiškas – žmogaus vertinimo matas. Žmogus imamas labiau vertinti ne dėl savo asmeniškų savybių, gabumų, bet dėl savo visuomeninės, turtinės padėties. Pakinta žmonių bendravimo pobūdis, sumažėja tiesioginio bendravimo sritis. Bendraudami kaip skirtingų klasių, luomų, apskritai kaip skirtingų visuomeninių padėčių atstovai, žmonės yra tolimesni vieni kitiems, turi elgtis pagal visuomeninę padėtį, riboti asmeniškumo raišką.

Susvetimėjimas labiausiai išryškėjantis, kai panaikinami asmeniškios priklausomybės santykiai – vergija, baudžiava. Žmonės tampa laisvi, bet atsiskleidžia ir jų priklausomybė nuo materialinės turtinės padėties. Tai jau kapitalistinė visuomenė. Joje labiausiai pasireiškiantis žmonių santykių susvetimėjimas – tokia nuomonė plėtota nuo Markso laikų. Kad ir atlydžio laikais tokia nuomonė būdavo labai sugriežtinama, ne tik spaudoje.

Perdėtus vertinimus teorinio pobūdžio aiškinimuose Meškauskas laikė didžiausiu tokių aiškinimų trūkumu. Kapitalistinės visuomenės santykiai turi būti aiškinami taip, kaip ir kitos visuomenės santykiai. Susvetimėjimo sąvoka neturi virsti perdėtų vertinimų paskata. Reikia apibūdinti jo aplinkibes ir apraiškas. Patys vieni vertinamieji teiginiai nėra įrodymas.

Šiuo atžvilgiu susvetimėjimo išnykimo klausimą yra gana keblu spręsti. Susvetimėjusių santykių pripažinimas turi būti pagrindžiamas nesusvetimėjusių santykių buvimo pripažinimu. Kokie – ir kur – yra nesusvetimėję žmonių santykiai?

Žvelgdami plačiau, turime prisiminti ir būdingus praeities požirius. Šiuo atveju de-

ra priminti racionalizmo ir romantizmo sąjūdžius. Jie paveikė ir Marksą, jo požiūrį į susvetimėjimą.

Romantikai žmonių, jų santykių natūralumo ieškojo praeityje, pabrėždami žmonių bei žmonių ir gamtos santykių darnumą.

Racionalistai didesnę dėmesį skyrė ateičiai, žmonių santykių naujoviškumą grįsdami numanomomis ateities sąlygomis.

XIX amžiaus antroje pusėje ateities visuomenės, jos santykių klausimas jau palyginti dalykiškiau buvo aptariamas negu anksčiau (Ch. Fourier, pavyzdžiui, manė, kad, įgyvendinus jo idėjas, turėtų nebebūti nelaimingų žmonių).

Ir mūsų amžiuje galima teigti pasireiškiant tokį dalykiškumą bei, būtų galima pridurti, – didesnę santūrumą. Mokslo, ekonomikos ateitis drąsiau aptariama negu žmonių, jų santykių ateitis.

Taip būtų galima apibūdinti ir Meškauską – santūrų ateities, t. y. susvetimėjimo nykimo, kaip komunistinių santykių išsigalėjimo, vertintoją. Jis sakė, kad ir komunistinę visuomenę reikia laikyti istorijos tarpsniu, bet ne istorijos pabaiga. Susvetimėjimo nykimas nelaikytinas visų prieštaravimų, kurie pasireiškia žmonių santykiuose, išnykimu. Jei atsiranda nauji žmonių santykiai, iškyla ir nauji prieštaravimai, jie kitaip sprendžiami.

Žmonių santykių idealas ir patys žmonių santykiai niekada nesutampa. Tarp jų visada yra atotrūkis; antraip nebebūtų ir idealo.

Žmonių santykiams, jų kitimo pobūdžiui suprasti ypač svarbus dorovės, jos vaidmens aptarimas. Dorovė yra tiesioginė žmonių santykių išraiška. Ji apibūdina pačius žmones, jų asmeniškąsias savybes. Koks žmogus – pirmiausia sprendžiama dorovės požiūriu. Susvetimėję santykiai taip pat grindžiami dorove, kitaip tariant, ir susvetimėjusių santykių sąlygomis pasireiškia žmonių atvirumas, asmeniškumas, bet labiau ribotu mastu. As-

meniškumas turi būti labiau derinamas su visuomenine, turtine padėtimi, reikia labiau atsižvelgti į išorinius reikalavimus negu į savo įsitikinimus.

Meškausko nuomone, nedera pervertinti dorovės vaidmens žmonių santykiuose, žmonių santykių susvetimėjimo problemą paversti tik dorovine problema, tuo labiau jos sprendimą paversti tik žmonių dorovinio tobulėjimo problema. Todėl būtina aiškiau apibrėžti ir dorovinio auklėjimo vaidmenį. Tais laikais – šeštame dešimtmetyje ir vėliau – šie klausimai buvo plačiai aptarinėjami: kalbėta apie naujos – komunistinės – dorovės, naujo žmogaus sukūrimą. Buvo paplitusi nuomonė, kad ta nauja dorovė visiškai kitokia negu iki tol buvusios.

Meškauskas neigė tokią nuomonę, sakydamas, kad dorovės naujoviškumas pasireiškiantis ne kokių visiškai naujų principų sukūrimu, bet tų pačių, jau žinomų ir visuomenės pripažintų, principų nuoseklesniu

vykdymu. Paprasčiau kalbant, susvetimėjimo plitimo ar nykimo klausimas yra klausimas, ar žmonės elgsis nežmoniškiau ar žmoniškiau. Ir vienu, ir kitu atveju veikia tie patys veikėjai – žmonės, bet veikia, elgiasi skirtingai – arba vis labiau pažeidinėja dorovės normas, arba jų labiau paiso. Tokios tendencijos pastebimos visose visuomenėse nuo seniausių laikų iki šių dienų – ir demoralizacijos, priešiško ir solidarumo, didesnio darnumo tendencijos. Bet šioje – žmonių santykių srityje – spręsti apie ateities perspektyvas yra sunkiausia. Todėl suprantamas Meškausko polinkis (ir raginimas) labiausiai gilintis į tai, kas yra, kas buvo – kas yra tikra. Tik tai gali padėti geriau spręsti apie ateitį, išvengti didesnių klaidų – vaizduotės nesutapatinti su tikrove.

Šitokios mintys skatino siekti didesnio dalykiškumo, pagrįstumo bene sudėtingiausioje pažinimo srityje – žmonių santykiuose.

Literatūra

1. *Krakauskas E.* Žmonių santykių susvetimėjimas ir jo atsispindėjimas ideologijoje klasinės-antagonistinės visuomenės sąlygomis. Disertacija filosofijos mokslų kandidato laipsniui įgyti. Vilnius, 1968.

2. *Marksas K.* Ankstyvieji filosofijos raštai. Vilnius, 1986.

3. *Garodi R.* Marksistinis humanizmas. Penkios poleminės apybraižos. Vilnius, 1961.

4. *Popitz A.* Der entfremdete Mensch. Zeitkritik und Geschichtsphilosophie des jungen Marx. Basel, 1953.

5. *Pappenheim F.* The Alienation of Modern Man. New York, 1959.

6. *Vollmer M.* Employee rights and the employment relationship. Berkeley and Los Angeles, 1960.

7. *Fritzhand M.* Mysl etyczna mlodego Marksa. Warszawa, 1962.

8. *Корню О.* Карл Маркс и Фридрих Энгельс: Жизнь и деятельность. Москва, 1959. Т. 1; 1961. Т. 2.

9. *Ойзерман Т. И.* Формирование философии марксизма. Москва, 1962.

As the Investigator of the Alienation of Human Relations

Summary

In Sixties the problem of alienation as my dissertation theme presented by E. Meškauskas not as the ideological problem, but as the sociological one. The alienation of human relations is the real phenomenon not only of the antagonistic class societies (in terms of that days), but also of the socialistic ones.

Alienation as a notion must be treated from the cognitive point of view at first. Argumentation must be grounded on the studied facts, not on the ideological or moral evaluations. The most complicated is the question of the future of human relations. It is always in danger of an unrealistic idealization.